

УДК 340.11:165.614/63

Д. О. Балабанова

РАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПОЧУТТЄВО-ЕМОЦІЙНИЙ АСПЕКТИ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

Постановка проблеми. Більшість проблем, які активно обговорюються в сучасній філософії права, так чи інакше стосуються співвідношення природного та позитивного права. Однак все більш актуальним стає напрямок досліджень, який є продовженням першого та який стосується ефективності права: аналіз відношення права як такого, з одного боку, та решти частини життя суспільства та окремої людини – з іншого. Наскільки право сприяє збереженню та вдосконаленню суспільства, особистості і наскільки суспільство, громадяни держави приймають, цінують, захищають і удосконалюють право, взяте у всій його цілісності?

Останнє – приймається чи не приймається право суспільством – залежить не тільки від міри адекватності, розумності норм права чи інших його якостей, але й від рівня розвиненості правової свідомості в цілому, включаючи почуття та емоції людей по відношенню до існуючого права. Без врахування реального співвідношення почуттєвих та раціональних аспектів правосвідомості та поведінки суб'єктів права неможлива адекватна оцінка ефективності його функціонування в сучасних умовах на новому рівні розвитку права. В свою чергу, прийняття чи неприйняття права суспільством та окремою особистістю прямим чином впливає на ефективність всіх форм функціонування права. Без цього неможливе «подолання того, що не відповідає природі сучасної людини, особливостям її існування, цілям життєдіяльності, задачам самозбереження і утвердження в нових просторових формах і межах» [1, с. 3].

Проблемна ситуація бачиться авторові в тому, що у філософсько-правовій літературі все ще переважає позитивістське бачення права і правової практики, для якого характерний раціоналістичний уклін у мотивації юридично значущої поведінки, некритичне запозичення зразків західноєвропейського розуміння правовідносин. Іноді можна спостерігати протилежну ситуацію – перебільшення суб'єктивного начала та випадкових, довільних, ірраціональних факторів в процесі функціонування права.

Стан дослідження. Серед представників вітчизняної філософської і правової думки раціональний та почуттєво-емоційний аспекти правосвідомості досліджували: Н.Н. Алексєєв, А.А. Бандурка, В.А. Бачинін, І.Л. Білий, В.В. Головченко, О.А. Івакін, І.А. Ільїн, Б.А. Кістяківський, А.А. Козловський, Н.В. Костецький, С.І. Максимов, Н.І. Матузов, П.Є. Недбайло, О.Е. Нерсєсянц, П.І. Новгородцев, Ю.Н. Оборотов, Л.І. Петражицький, Д.А. Потопейко, П.М. Рабінович, А.П. Семітко, С.С. Сливка, П.А. Сорокін, В.І. Темченко, Ю.В. Тихомиров, Є.Н. Трубецький, Г.Ф. Шершеневич.

В західній науці окремі питання, присвячені правовому почуттю, розглядали: Р. Ваймер, Г. Гіне, К. Грауман, Ж. Гурвич, Л. Дюгі, Ф.Жені, Г. Ісай, Ф.Кауфман, Ф. Клейн, М. Крїле, Ф. Кюбель, Р. Лаутман, К. Левеллін, Н. Луман, А.Лунштєдт,

П. Люблинський, Х. Мейер, К. Олівекрона, Б. Рассел, М. Ребіндер, А. Росс, К. Соколов, Н. Тімашев, Р. Циппеллиус, Д. Френк, П. Хек, А. Штурм, Е. Ерліх.

Співзвучні проблеми розглядаються також представниками екзистенціалістської школи, серед них: А. Кауфман, В. Майхофер, М. Мюллер, Е. Фехнер; та комунікативно-дискурсивної доктрини, зокрема Ю. Габермасом, О. Гьофе, Л. Фуллером, Х. Хартом.

Хоча самі по собі раціональний та почуттєво-емоційний компоненти даними дослідниками розглянуті достатньо глибоко та різнобічно, але співвідношення між ними досліджене недостатньо. Прийняття концепції цілісності правосвідомості як суспільства, так і особистості, формування єдиної моделі праворозуміння передбачає докладний аналіз цього відношення. Ось чому головною метою нашого дослідження є саме цей ракурс.

Завдання дослідження. Завданням статті є аналіз однієї з необхідних умов ефективності права, а саме – єдності раціонального та почуттєво-емоційного аспектів свідомості людини як суб'єкта правових відносин. Один з основних тезисів, який буде нами обґрунтовуватися, – це тезис про відмову від застарілих форм раціоналізму в юриспруденції, які односторонньо трактують і норми права, і людину як якісь виключно раціональні, безпристрасні конструкції. Ця методологічна настанова, можливо, корисна на певному етапі розвитку філософії права для усвідомлення розумності позитивного права, для його систематизації, упорядкування, але згодом, доведена до крайнощів у позитивізмі, стає причиною віддалення права від реальної, живої людини і тим самим спричиняє втрату симпатії, поваги, довіри до права як такого.

Виклад основних положень. Відношення суспільства до права багато в чому визначається не тільки участю права в інтелектуальній «калькуляції» інтересів, вигід, прав, втрат, злочинів і покарань і т. п., але й *ступенем відповідності права та способів застосування правових норм* тим цінностям, які реально прийняті свідомістю суспільства та окремої особистості і які зв'язані, наприклад, з почуттям власної гідності, особистої захищеності, з почуттям справедливості, з почуттям причетності до певного цілого, з відчуттям гострої потреби в спілкуванні та взаєморозуміння тощо. Ці *соціальні почуття* людини завжди мають сильне емоційне забарвлення і значною мірою визначають розуміння сенсу життя людини та цінності самого цього життя.

Право у всіх формах свого впливу повинно спиратися на ці почуття, диференційовано приймати їх до уваги в кожному конкретному випадку, особливо в правозастосуванні. І, треба сказати, історія зародження і формування права свідчать про те, що ця вимога виконувалась. Поняття честі і гідності громадянина, його чеснот, займало одне з керівних місць в самій ідеї античного права. Тільки методологічний раціоналізм Нового часу «забуває» про роль вищих громадянських почуттів та емоцій і в поведінці людини, і в оцінці цієї поведінки. Важливо відмітити при цьому, що критика раціоналізму в юриспруденції не повинна розумітися як відмова від розумного початку в праві, від раціональності як форми прояву розуму. Навпаки, право розумне за своєю природою та сутністю. Мова йде про інше – про адекватність уявлення самого розуму та раціональності в якості характеристик цілісної

людини, як керівних, але не єдиних компонентів правосвідомості сучасної людини. Вищі духовні почуття не ірраціональні – вони є продовженням і виявом розумності людини, в цьому сенсі надраціональні. Відповідно, ірраціональність буття може породжувати ірраціональність свідомості. Але право ірраціональним бути і не повинно, і не може.

На рівні філософії права розгляд питання про співвідношення раціонального та почуттєво-емоційного компонентів у правосвідомості і поведінці суб'єктів права може супроводжуватися виділенням різних аспектів: наприклад, співвідношення об'єктивного та суб'єктивного; норми та цінності; норми та способів її практичної реалізації; нормативності та комунікативності права і т. д. Всі ці аспекти можуть мати вирішальне значення для прийняття чи неприйняття суспільством, особистістю права як такого.

Перший і найбільш загальний з цих аспектів – діалектика об'єктивного і суб'єктивного, де об'єкт (в даному випадку – право), за словами О.А. Івакіна, суб'єктивується, приймаючи на себе ту форму, яку йому надає суб'єкт; суб'єкт, у свою чергу, виходить із чуттєво-предметної діяльності, пізнавши властивості об'єкта, засвоївши його зміст, навчившись його перетворювати і користуватися ним [2, с. 140]. При цьому змінюється і сам суб'єкт (індивід, група, суспільство), який в результаті цієї взаємодії набуває певну сукупність знань, почуттів, оцінок і діяльнісних настанов. Тут можливі два протилежних варіанти.

Перший характеризується схваленням, внутрішньою переконаною згодою із вимогами закону і супроводжується переважним дотриманням правових норм, відзначається порівняно низьким рівнем вчинення правопорушень, настановою на пунктуальне слідування правовій дисципліні, що найголовніше – супроводжується суспільним осудом протиправної поведінки, підкріпленням правових норм соціальними нормами. В цьому випадку позитивне право «процвітає».

Однак можливий й інший варіант, коли певні положення законодавства не схвалюються масовою (а іноді – і теоретичною) правосвідомістю; це, у свою чергу, може спричинити ігнорування цих законодавчих вимог, що виражається як в діях «в обхід закону», так і в формі відкритого протесту. В обох випадках ці процеси завдають великої шкоди нормальному функціонуванню правової системи в суспільстві, підривають довіру населення до демократичних інститутів держави, судової і правоохоронної систем. Відбувається зневіра у можливостях правової форми вирішення конфліктів, небажання громадян звертатися до суду за захистом своїх прав. Це призводить до виникнення «позаправових» звичаїв ділової практики, утворення «тіньових» правопорядків, призводить до зростання злочинності.

А правова свідомість, пануюча в суспільстві, проявляється, в реакціях суспільства на стан правового життя і законодавства, наприклад, в реакції суспільства на останні зміни в правовому житті і законодавстві, і ця реакція може бути як в сторону прогресу і розвитку суспільства, так і невиправдано руйнівною. Примітно те, що в багатьох випадках таку реакцію викликає не стільки принципова незгода із встановленим правопорядком та наявністю антиправової та антисоціальної настанови в масовому масштабі, скільки відчуття неврахування в законодавчому акті чи рішенні державного органу якоїсь важливої константи або прийнятого у

суспільстві напряму думок, ціннісної картини світу. І в той же час деякі норми і рішення викликають активну підтримку, супроводжуються гарячою симпатією, готовністю до виконання навіть за відсутності суворих санкцій. В чому причина такої поведінки?

Є підстави припустити, що успішність функціонування права, досягнення необхідного соціального ефекту полягає в повноті вивчення і врахування індивідуальних і соціальних почуттів суб'єктів, що виражають те, що для представників даного конкретного суспільства свято і непорушно, а також є актуальним в даний момент. В сучасному українському суспільстві механізм функціонування права зазнав деяких деструктивних змін, внаслідок чого переглядаються, ставляться під сумнів традиційні цінності та ідеали, усталені інститути громадянського суспільства, відзначається стан систематичного соціального стресу. Ці процеси похитнули традиційно розвинуте почуття справедливості українців, загострили відчуття належного і правового, яке вступає в протиріччя із реальною соціально-економічною обстановкою. Можна констатувати, що громадянин-суб'єкт права виявився змушеним самотужки розв'язувати діалектичні протиріччя, об'єктивно властиві праву. Це протиріччя між суцим і належним, між свободою і відчуженою необхідністю [3, с. 350]. Найважливішим з них є протиріччя між суспільством та індивідом, яке виражається у боротьбі між суспільною волею у формулюванні Ж.-Ж. Руссо та волею індивіда до вільного розвитку своєї особистості, самопізнання у спорідненій праці та руху до щастя. Від того, як буде вирішене це протиріччя: обраний правовий чи протиправний варіант поведінки, залежить доля не тільки здійснюваних в суспільстві реформ, а й добробут всієї держави в майбутньому.

На наш погляд, необхідно сформулювати таке праворозуміння, яке б ґрунтувалося на гармонійному поєднанні раціонального та почуттєво-емоційного аспектів (компонентів), які супроводжують процес функціонування права. Це передбачає розгляд права не тільки як системи норм, забезпечених примусовою силою держави, а й його більш широке розуміння. Тут важливими є вихід на світоглядний рівень осмислення ситуації, використання рефлексій філософського знання, де закладений великий методологічний потенціал, застосовний до розглядуваної проблеми. В даному випадку мова йде про такий ракурс розгляду, де почуттєве не зводиться лише до сенсорних почуттів, також не зводиться до «споживацької почуттєвості і емоційності», «насиченої фікціями і віртуальністю», що нерідко стає предметом комерційної, політичної та інших маніпуляцій [4, с. 392–393]. Маються на увазі соціальні почуття, які окрім власне правових почуттів (справедливості, обов'язку, відповідальності) властиві учасникам правовідносин – це почуття любові, дружби, турботи про близьких людей, сім'ю, патріотичні почуття; але іноді це можуть бути і негативні почуття – ревності, заздрість, честолюбство, які також мають вплив на вектор юридично значимої поведінки, що з'ясовується в процесі розгляду кримінальних, цивільних, сімейних, інших судових справ. Тут функціонування права проявляється на одному зі своїх етапів, а саме – в процесі правозастосування, де воно втілюється в життя, реалізується шляхом застосування суддею положень закону до конкретних фактичних, «життєвих» обставин справи; цей етап отримав назву «живе право», «судейське право» тощо.

Одним з аспектів розглядуваної проблеми виступає також те, що при розгляді ряду юридичних справ, окрім обов'язкових для встановлення станів індивідуальної свідомості (кваліфікація осудності і провини підсудного, направленість умислу і мотивів злочину, в ряді сімейних, цивільних та ін. справ), відбувається врахування «психологічного портрету» учасників, де не останню роль відіграють феномени «соціальної привабливості» (чи непривабливості) підсудного, «моральне обличчя» і поведінка потерпілого, співвідношення логічної і психологічної переконливості доказування в суді, професійної інтуїції, «відчуття істини» суддею [5, с. 208, 213]. Необхідно враховувати й той факт, що психологічна переконливість доказування в суді має сприяти, а не перешкоджати встановленню істини в процесі судового розгляду. Т.В. Кудрявцева наводить чимало прикладів судових процесів народного суду давніх Афін, в яких зміла драматична презентація на судових «підмостках», психологічна атака на суддівські і глядацькі емоції допомагала прохачам виграти справу. Дійство, що проходило в стінах гелієї, – пише вона, – могло ставати то комедією, то трагедією, то фарсом або буфонадою, то слізливою мелодрамою чи навіть «мильною оперою» [11, с. 63]. Це має місце також і в умовах сучасної культури «перфомансу». Незважаючи на це, резюмують фахівці, позалогічні параметри судової суперечки можуть виступати доречними і доцільними, бо від їх врахування або неврахування може залежати як доля окремої людини, так і послідовність, гуманність і сила суспільного правопорядку [5, с. 212].

Вказані аспекти мають враховуватися при виробленні єдиної моделі праворозуміння. Особливо важливим тут є звернення не тільки до універсальних «загальнолюдських» цінностей, які нерідко виступають обґрунтуванням права і виміром справедливості в концепціях природного права, але і врахування цінностей культурно-особливих для українського суспільства, виразниками яких виступають соціальні групи і конкретні особистості. В українському суспільстві в особі найкращих представників, як інтелектуальної еліти, так і простого народу, здавна цінувалася свобода, визнання цінності миру між людьми, гармонії людини з Богом, присутні такі риси національного характеру, як емоційність, індивідуалізм. Тому звернення до традиційної української філософії (Г. Сковорода, П. Юркевич), що визнає керівну роль духовного почуття по відношенню до практичного розсуду, дає обґрунтування права з акцентом на його внутрішній духовній сутності, що є найбільш адекватним національному характеру представників українського суспільства.

Головне положення національної філософії, що отримало назву «кордоцентризму» або «філософії серця», полягає в тому, що акцент в ідеї права полягає не у зовнішньому примусі, а в урегулюванні життя з врахуванням внутрішнього світу і свободи людини. Право при цьому розглядається як умова, можливість творчої самореалізації особистості, її індивідуального розвитку [6, с. 116].

Найбільш повно концепція філософії серця виражена в філософських поглядах П. Юркевича [7], який джерелом морального і правового законодавства визнає серце, любов, добровільно прийняту систему цінностей. Морально зріла людина, вважає П. Юркевич, не тільки керується досягненнями розуму, але й підкорюється любові, жертвує особистою вигодою заради блага інших, блага суспільного. В спра-

ведливості і любові полягають найміцніші умови встановлення миру і суспільної злагоди.

У Г. Сковороди [8] ідея права знаходить вираження в понятті «спорідненої» праці, яка відповідає здібностям і покликанню людини, забезпечує щастя і задоволення у можливості самовираження, реалізації своїх здібностей, а в правовому відношенні – «спорідненість» (органічна відповідність) людини з визначеним типом поведінки, що і виступає моральним обґрунтуванням права і справедливості в суспільстві.

В історії ж філософії погляди на співвідношення раціонального та почуттєво-емоційного істотно змінювались. Античні уявлення про сутність людини та місце права в її житті, філософські погляди епохи Відродження відзначалися ідеєю цілісності людини, єдності розуму і почуття, оспівуванням повноти життя та людської натури у всіх її фарбах та багатоманітності проявів. Протилежні погляди утвердились в епоху Нового часу, періоду розквіту науки і промислової революції, що характеризувалася пануванням раціоналізму, вірою в безмежні можливості розуму як єдиного надійного джерела достовірного знання про світ та єдиного інструменту вирішення практичних задач. Пізніше Керкегор, Ніцше, «філософія життя», психоаналіз та екзистенціалізм продемонстрували всю складність і суперечливість людської особистості, розкрили роль емоцій, фантазій, інтуїції, показали вплив підсвідомого на сферу свідомості, в тому числі і на розумову діяльність. Це великою мірою відзначилося і на філософсько-правових концепціях, послужило поштовхом до формування правових поглядів на основі теорій ірраціоналізму.

Як пише Т.Г. Стоцька, «існуючі трансформації в інтерпретації феномена «раціональності», які простежуються у сучасних дискусіях, пов'язані із конкретною історичною формою раціональності, з тим класичним уявленням про раціональність, яке сягає епохи Нового часу» – тобто логіко-математичне розуміння раціональності, сформульоване Декартом, Лейбніцем, Ньютоном. «Саме з цієї причини сучасна криза ідеї раціональності – це криза класичних уявлень про раціональність. Вона виступає симптомом більш загальної кризи ідейно-світоглядних засад класичної європейської свідомості» [9, с. 125]. Останнє є результатом того, що у європейській раціоналістичній свідомості зміцнилося переконання, нібито будь-яке виявлення почуття є ненормальним: людина має бути спокійною та розважливою.

Багатьма вченими відзначається існуюча в сучасній науці криза раціональності, що торкнулася також і юридичної науки: «криза засад математики, виявлення парадоксів у самій логіці, множинність і різнотипність функціонуючих логічних систем не могли не вплинути на саму ідею раціональності як слідування законам логіки. Несподівано з'ясувалося, що навіть у цій суверенній обителі – сфері чистої математики і логіки – розум з його логічними нормами та інтуїціями здатний стикатися із суперечностями і що логіка не присутня у людському розумі в достатньо чіткому і оформленому вигляді. Факт існування логіко-математичних парадоксів, а також формування реалістичного погляду на історію пізнання засвідчили, що розум зовсім не монолітне, відірване від своїх реалізацій утворення» [9, с. 124]. Таким чином, філософське осмислення поняття розуму, розумного, раціонального, за словами Т.Г. Стоцької, має яскраво виражений ціннісний характер. «Більш

того, вони (ці поняття) виражають не просто цінності, а орієнтовані на цінність вищу, божественну; вони несуть собі щось від Божественного Розуму, Логосу». Саме в цьому полягає джерело вищої цінності раціонального та його призначення в правовій матерії, а зовсім не в тому, що це атрибут індивідуального людського розсуду. На наш погляд, адекватна форма, або тип юридичної раціональності, активний пошук якої спостерігається в сучасній правовій науці, повинен бути заснованим на органічній єдності філософськи осмисленого поняття раціонального з почуттєво-емоційним і практичним компонентами індивідуальної, групової та суспільної свідомості.

Досягнення сучасної філософії свідчать про те, що раціональне наукове пізнання невідворотно містить в собі «приховані параметри», місце формування яких – емоційна сфера людини. Тут опорою слугують праці Е. Касірера, який бачить присутність експресивного елемента в смислі будь-якої знакової форми, в тому числі в наукових поняттях [10]. «Згідно зі своїм основним принципом, – писав Е. Касіер, – філософія символічних форм не обмежує сферу ідеального галуззю теоретичного пізнання. Вона розкриває силу і дієвість ідеального в інших, більш глибоких шарах мовного та міфологічного мислення [10, с. 333].

Таким чином, Е. Касіером визнається той факт, що розвиток у людини теоретичного мислення зовсім не означає витіснення ним первинних форм мислення, таких, як, наприклад, міфологічне, яке, хоча і в неявній формі, але присутнє у свідомості сучасної людини. В міфі як у певній фабулі, деякому сюжеті представлені людські відносини, а отже – і людські почуття. При цьому вищі людські почуття зовсім не є породжуваними, так би мовити, фізіологічною природою (матеріальними почуттями), хоча тілесна організація людини – поза, міміка, жести – є засобом вираження і прояву людського почуття. Вищі соціальні почуття, що передбачають співчуття, співпереживання, можливість уявити як погано іншій людині чи, навпаки, як їй добре, неможливі без розвинутої свідомості, без уяви, пам'яті, волі і мислення. Є підстави припускати, що здатність до творчої уяви, що лежить в основі ідеальної природи почуттів, людяності почуттів, обумовлює саме існування такого інституту, як право, котре, обмежуючи індивідуальне свавілля співчуттям, співпереживанням іншій людині, лежить в основі правової взаємодії суб'єктів. Це утверджується в християнській заповіді любові до ближнього.

Так стверджував і К. Маркс, вважаючи, що почуття людини стають теоретиками. В руслі сказаного стає зрозумілим, що переживання ідеального почуття відрізняється від переживання фізичного відчуття: наприклад, почуття приниження, несправедливості може бути значно більш тяжким і трагічним для людини, ніж відчуття нею фізичного болю, якщо її людську гідність при цьому не зачепили. Мати, якщо забилася її дитина, переживає це сильніше, ніж, якщо б забилася вона сама.

Нерозуміння цього факту є серйозною помилкою, що не раз мала місце в історії наукової думки. В книзі «Про розум» Гельвецієм, французьким матеріалістом XVIII ст., егоїзм, відчуття фізичного болю чи фізичного задоволення визнавалися єдиною рушійною силою будь-якої людської діяльності, як злочинної, так і героїчної. Дане твердження є помилковим поглядом на природу почуттєво-емоційного,

спотворенням дійсного стану речей, що призводить до одностороннього розуміння не тільки соціальних відносин, але й процесу функціонування права, ролі суб'єктів у ньому.

Природа ідеальних почуттів також розкривається через кантівське розуміння чистоти етичного мотиву людських вчинків, який обґрунтовується не страхом покарання, що є низьким почуттям, шкідливим і згубним для морального здоров'я людини, а, навпаки, почуттям сумління, яке є почуттям, що підносить і облагороджує.

Висновки з дослідження. Підводячи підсумок, можна зробити висновок про те, що у суспільних відносинах, у тому числі в усіх юридичних практиках, що утворюють єдиний процес функціонування права, беруть участь цілісні суб'єкти, а не їх раціональні моделі: їм притаманний внутрішній духовний світ, що містить в собі складні почуття, які не завжди пов'язані безпосередньо із практичною та матеріальною діяльністю, цільові настанови, які можуть бути основою, що визначає вольову направленість діяльності.

Тому визнання нерозривної єдності раціонального та почуттєво-емоційного аспектів у правовій свідомості та поведінці суб'єктів правових відносин є необхідною умовою формування нових, більш ефективних парадигм у філософії права. Вважаємо перспективними подальші дослідження та науковий аналіз співвідношення раціонального та почуттєво-емоційного аспектів правосвідомості суб'єктів права в процесах функціонування права в межах загального раціонального (не раціоналістичного!) підходу до права, оскільки розум у складі свідомості не є ізольованим та самодостатнім елементом.

Література

1. Оборотов Ю.Н. К читателю // Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс. Учебник для ВУЗ / Ю.Н. Оборотов, В.В. Колесниченко, И.В. Долматов, В.В. Завальнюк и др. ; Под общ. ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса : Фенікс, 2011. – 436 с.
2. Ивакин А.А. Диалектическая философия : монография. Издание 2-е, перераб. и доп. / А.А. Ивакин. – Одесса : Фенікс, Суми : Університетська книга; М. : Транслит, 2007. – 440 с.
3. Смазнова І.С. Соціокультурний аспект тероризму / І.С. Смазнова // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. – Вип. 50. – Одеса : «Юридична література». – С. 348–353.
4. Закомлистов А.Ф. Юридическая философия / А.Ф. Закомлистов ; реценз. В.А. Кайдалов, О.С. Пугачев, Г.И. Налимов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 548 с.
5. Сумарокова Л.М. Основы логики : навч. посібн. для юрид. вузів / Л.М. Сумарокова. – Одеса : Фенікс, 2011. – 236 с.
6. Філософія права / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. ; За ред. д-ра філос. наук проф. О.Г. Данільяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
7. Юркевич П.Д. Історія філософії права. Вступ // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 3–4. – С. 38–70.
8. Філософія Григорія Сковороди / За ред. Л.Я. Ловкая. – К. : Наукова думка, 1992. – 311 с.
9. Стоцкая Т.Г. Феномен рациональности: философская традиция и современные интерпретации / Т.Г. Стоцкая // Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 96. – С. 122–130.
10. Кассирер Эрнст. Философия символических форм. Т. 3. Феноменология познания. / Эрнст Кассирер. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. – 398 с.
11. Кудрявцева Т.В. Драматические сценарии в афинском народном суде: Litigantes agunt Histriones / Т.В. Кудрявцева // Мнемон: Исследования и публикации по истории античного мира. – 2009. – № 8. – С. 55–64.

Анотація

Балабанова Д. А. Раціональний та почуттєво-емоційний аспекти правосвідомості та поведінки суб'єктів права. – Стаття.

Стаття присвячена співвідношенню раціонального й почуттєво-емоційного аспектів правосвідомості і поведінки суб'єктів права в процесах функціонування права. Визнання єдності раціонального й почуттєво-емоційного компонентів розглядається як необхідна умова ефективності моделей функціонування права в суспільстві. Обґрунтовується теза про те, що в сучасній юриспруденції необхідно спиратися на широке розуміння розумності, раціональності права, яке не допускає ізоляції розуму від вищих соціальних почуттів людини, від практичної сфери буття, тобто виключає методологічний раціоналізм.

Ключові слова: раціональне, почуттєво-емоційне, суб'єкти права, моделі функціонування права.

Аннотация

Балабанова Д. А. Рациональный и чувственно-эмоциональный аспекты правосознания и поведения субъектов права. – Статья.

Статья посвящена соотношению рационального и чувственно-эмоционального аспектов правосознания и поведения субъектов права в процессах функционирования права. Признание единства рационального и чувственно-эмоционального компонентов рассматривается как необходимое условие эффективности моделей функционирования права в обществе. Обосновывается тезис о том, что в современной юриспруденции необходимо опираться на широкое понимание разумности, рациональности права, которое не допускает изоляции разума от высших социальных чувств человека, от практической сферы бытия, то есть исключает методологический рационализм.

Ключевые слова: рациональное, чувственно-эмоциональное, субъекты права, модели функционирования права.

Summary

Balabanova D. A. Rational and the sensual and emotional aspects of legal awareness and behavior of entities. – Article.

The article is devoted to the relation of rational and emotional aspects of legal awareness and behavior of entities in the process functioning of law. The recognition of unity of rational and emotional components of the sense of justice is seen as a necessary condition for effective functioning of models of law in society. The author proves that in the modern jurisprudence we must rely on a broad understanding of rationality, the rationality of law, which does not allow the exclusion of mind from higher social feelings of man, from the practical sphere of life, that is, exclude the methodological rationalism.

Key words: rational, sensible-emotional, legal subjects, functioning models of law.

УДК 340.15 (477.74-250Д).18:347.965

В. Н. Веприцкая

СТАНОВЛЕНИЕ АДВОКАТУРЫ В ЮЖНОУКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ОДЕССЫ)

Актуальность. На современном этапе развития юридической науки периодически вносятся предложения по существенному изменению традиционного определения роли адвокатуры, полномочий адвокатов, по улучшению взаимодействия ее основных организационных звеньев. В совершенствовании адвокатуры может помочь анализ накопленного историко-правового опыта. Адвокатура, как и любое другое социальное явление, не могла возникнуть сразу и тем более в организованном виде. Появление адвокатуры было обусловлено постепенно усиливающимися объективными потребностями в ней.

© В. Н. Веприцкая, 2012